

TÜRKİSTAN'IN COĞRAFI KONUMU VE İLKÇAĞ KAYNAKLARINA GÖRE TARİHİ

Yrd. Doç. Dr. Hasan BAHAR*

*"Türkistan iki dünya esigi goy,
Türkistan er Türktün besigi goy"*
Magcan CUMABAY

A) TÜRKİSTAN'IN BUGÜNKÜ DURUMU :

Türkistan'ın tarihi coğrafyasını iyi anlamak için, bugünkü konumuna bir göz atmak gerekir. Zira "Türkistan" kavramı ülkeden ülkeye, ideolojilere göre değişmektedir.

Günümüz dünya atlaslarına dikkat edilecek olursa Türkistan adlı herhangi bir ülke ve bölge ile karşılaşamayız. Batı kaynaklarında daha Viktorya çağında Türkistan'ın üç bölgeye bölünmüş olduğunu öğrenmekteyiz: Batıda Rusya işgalindeki "Transcaspia", doğuda Çin'in sömürgesi haline getirilmiş "Sinkiang" ve güneyde o zamanki İngiliz hegemonyasındaki Afganistan toprakları. Ruslarda olan Hazar Gölü'nün doğusuna Transcaspia, Çinliler ise, işgal ettikleri Türkistan'ın doğusuna Sinkiang (Yeni Sömürge) adını vermişlerdi (1). Türkistan adı 1920'de yasaklanmaya başlamış ve 1924'de tamamen kaldırılmıştır. Bugün Türkistan adını sadece Türk düşünürü Ahmet Yesevi'nin şehri Yesi taşıyabilmektedir (2).

Türkistan adı bu ülkede yaşayanlar tarafından unutulmadı. Özellikle Bolşevik ihtilali, İkinci Dünya Savaşı sonrası ve Çin reformları sonucunda ülkesini terkederek Türkistanlılar, kendilerini bu isimle andılar ve ülkeleri hakkında Türkiye ve Avrupa'da bir çok yayın yaptılar. Türkiye'deki bazı tarihçiler de Türkistan adını kullanmaya devam ettiler. Fakat zaman zaman bu insanlar Sovyet yayın organları tarafından eleştirildiler (3).

Bugün "Türkistan" teriminden anladığımız, Bağımsız Devletler Topluluğunda yer alan Kazakistan, Kırgızistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Özbekistan topraklarını içine alan bölge ile Çin Halk Cumhuriyeti işgali altındaki Doğu Türkistan bölgesidir (4). Çinliler halen Doğu Türkistan'a "Sinkiang" (Yeni Sömürge) adını vermektedirler (5).

Türkistan için söylenen "Orta Asya" terimi de Sovyetler ve Batılılar arasında farklılaşmaktadır. Sovyetler, sadece kendi yönetmiş oldukları Türkistan topraklarına Orta

*) S.Ü. Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi

1) Olaf CAROE, Sovyet İmparatorluğu, Sömürülen Topraklar, C.I, Çev. Zerrhan Yüksel, Tercüman 1001 Temel Eser No: 66. s. 61.

2) CAROE, a.g.e., C.I. s. 62 vd.; Zeki Velidi TOGAN, Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi, İstanbul 1981, s. 2 vd.; 2) Rene CAGNAT- Michel JAN, İmparatorluklar Beşiği, SSCB, Çin ve İslâm'ın arasında Orta Asya'nın Yazgısı, çev., E. Akbulut- T.A. Şensilay, İstanbul, 1992, s. 12; A.BELENITSKY, Central Asia, İngilizceye Çev., J. Hogarth, Genevo, 1968, s. 15.

3) Gülçin ÇANDARLIOĞLU, Türk Destan Kahramanları, İstanbul 1977, s. 217-226.

4) Baymirza HAYİT, Türkistan, Rusya ile Çin arasında. İstanbul (?), s. XI-XIII.

5) CAGNAT-JAN, gös. yer.

Asya diyorlardı. Hatta Türkmenistan, Kırgızistan, Özbekistan ve Tacikistan'ı kapsayan bu ifade Kazakistan'ı içine almıyordu. Batılılar ise Batı Türkistan ve Doğu Türkistan topraklarını da içine alan bir coğrafyaya Orta Asya demişlerdir. Bugün bu bölgelere ek olarak, daha geniş bir ifadeyle, Orta Asya'nın içine Moğolistan Halk Cumhuriyeti (Dış Moğolistan), Çin Halk Cumhuriyetindeki İç Moğolistan, Afganistan'ın kuzey kısımları ve Tibet Muhtar bölgeleri dahil edilmektedir (6).

Coğrafi olarak Türkistan'ın Batısı; Hazar Denizi ve Ural dağlarının güney kısımları, Doğusu; Altay, Altın Dağları ve Doğu Türkistan'ın doğu kısımları, Güneyi; Horasan Dağları, Küpet Dağı, Afganistan'ın kuzey kısımları, Hindukuş sırtları, Mustag (Buzdağı), Küenlin Dağları ve Ural Dağlarından başlayarak Kazakistan'ın kuzey bozkırları, Cungarya ve Sibirya bozkırları tarafından sınırlanmıştır. Bir başka deyişle Türkistan ya da Orta Asya, Hazar Denizi'nden Sarı Deniz'e kadar yaklaşık 6000 km. ve 2000 ile 2500 km. değişen değişikliğiyle dağlar ve bozkırlardan oluşmuş bir kuşaktır. Türkistan Hindukuş, Karakurum ve Tanrı Dağları'nın birleştiği noktadan Batı ve Doğu olarak ikiye ayrılır.

a) **Doğu Türkistan:** Doğu Türkistan'ın yüzölçümü 1.710.000 km.dir ve 73° 40' ile 96° 20' doğu enlemi ile 35° 10' ile 49° 20' kuzey boyları içinde bulunur. Tanrı Dağları tarafından güney ve kuzey olarak ayrılmıştır. Güneyi Tarım Havzası ya da Kaşgarya, kuzeyi ise Çungarya olarak bilinir: Tarım Havzası Taklamakan Çölü'nün yer aldığı düzlüklerden oluşur (7). Bu düzlükler Karakurum ve Tanrı Dağlarından doğan Tarım ırmağı ile kolları tarafından sulanır. Doğusunda Bagraç ve Lop Gölü yer alır. Doğusu Çin'in Çinhay ve Gansu eyaletleri ile komşudur.

1955 yılında Çin'liler Doğu Türkistan'ı Sinciang-Uygur Muhtar Bölgesi adını vererek muhtar bir bölge ilan ettiler. 1992 yılı tahminlerine göre nüfusu 17.665.019 kişidir. Bu nüfusun yaklaşık % 54 Türklere oluşur. Türk topluluklarının en kalabalığı Uygularlardır. Genel nüfusa göre Uygurlar % 45.55, Kazaklar % 6.94, Kırgızlar % 0.87, Tacikler % 0.20, Özbek : 0.09, Tatar % 0.02 ve diğerleri % 0.43 oranındadır (8).

b) **Batı Türkistan:** Bağımsız Devletler Topluluğu egemenliğindeki Batı Türkistan 3.836.503 km²'dir. Bugün Batı Türkistan'ı Kazakistan, Kırgızistan, Türkmenistan, Tacikistan ve Özbekistan Cumhuriyetleri meydana getirir. Ülke doğudaki Altaylar'dan batıya gidildikçe alçalır. Ülke dağlar, vadiler, çöller, ırmaklar ve gölleri ile birbirine tezat teşkil eden fiziki bir görüntü sergiler. Aral Gölü'ne dökülen Ceyhun 2350 km. ve Seyhun 1886 km. uzunluğundadır. Batı Türkistan'ın batısındaki Hazar Denizi, ortasındaki Aral Gölü ve doğusundaki Balkaş Gölü yer almaktadır. Ancak ülkedeki sulama politikaları vb. gibi etkenler bunların kuruması yolunda olumsuz etkiler göstermeye başlamıştır.

Türkistan "Eski Dünya" olarak bilinen, Asya Kıtasının eski medeniyetlerinin merkezinde olmasına rağmen, tarihi yeterince incelenmemiştir. Doğusunda Çin, güneyinde Hindistan ve batısında Ön-Asya medeniyetleri ile kuşatılmış bir medeniyetler kesişme noktasıdır. Üstelik Çağlar boyu İpek Yolu ve Kürk Yolu gibi ulaşım ağları sayesinde insanların batı-doğu arasında mekik dokuduğu bir ülkedir (9).

Ülkenin dünya tarihindeki rolünü iyi anlayabilmek için tarihöncesinden itibaren tarihine göz atmanın yararlı olacağı kanısındayız. Kuşkusuz bu bilgilerin büyük çoğunluğu Arkeolojik kazılarla ortaya konmaktadır. Bu nedenle eski Rusya ve eski SSCB'nin bilim adamlarınca yapılan arkeolojik çalışmaları oldukça önemlidir.

6) Nadir DEVLET, Başlangıcından Günümüze İslam Tarihi, Ek Cilt, İstanbul, 1993, s. 412.

7) DEVLET, a.g.e., S. 418; Togan, a.g.e., s. 1-24.

8) DEVLET, a.g.e., s. 421-425.

9) L.LIGETI, Bilinmeyen İç-Asya, Çev. Sadrettin KARATAY, 1986², s. 13 vd.

B) ARKEOLOJİK KAZILAR:

Çarlık dönemi Rusyası ve onu takibeden SSCB dönemlerinde Orta Asya'da bir çok kazı yapılmıştır. Bu kazılarda elde edilen eserler Petersburg (Leningrad)'daki Hermitage (Ermitaj) Müzesinde toplanmıştır. Bu müze zaman zaman bu çalışmalarını yayınlamaktadır. (Trudı Otdela İstorli Kulturi İskusstva Vostoka, Devlet Hermitage Yay., Leningrad 1940, II. Cilt), Rus yayınlarından tercüme edilmiş batı kaynaklarının da yardımı ile Türkistan'da yapılan kazıların mahiyeti hakkında bilgi edinmekteyiz. İşte bu çalışmalardan bazıları:

1) 1917 ÖNCESİ BAZI ÇALIŞMALAR: XIX. yüzyılın ikinci yarısında Rus bilimadamları Türkistan'da kazılara başladılar. Bilimsel nitelikli ilk kez kurganlar W. Radloff tarafından 1860 yılında açılmıştır. Bölgede yaptığı incelemeler esnasında kurganlar dikkatini çekmiş; Berel ve Katanda'da İskit ve Hun devrine ait kurganları açmıştır. Radloff'tan günümüze Rus bilimadamları Şibe, Katanda, Başadar, Berel, Tüekta, Noin-Ula, Karakol ve Oğlaktı vb. gibi merkezlerde bir çok kurgan kazdılar. Bu kurganlardan en önemlilerinden biri de Kazakistan'ın başkenti Alma-Ata'ya 50 km. uzaklıkta, Issig-Göl civarındaki Esik Kurganı'dır. 1969 yılında kazılar yapılan bu mezar anıtında Türk kültür tarihini aydınlatacak bir çok eser çıkmıştır (10).

Antik yerleşim merkezlerinde de arkeolojik kazılar yapıldı. Bu kazılardan Hankent Kazıları 1867, Afrasiyab Kazıları 1875 ve antik Merv şehrinin keşfi, bölgedeki ilk çalışmalardır.

XX. yüzyıla girerken Rusya'da arkeolojik çalışmaları hız kazanmasıyla birlikte, Arkeoloji Komisyonu "Okcety" ve "İzvestija" adlı iki dergi çıkarılmaya başlandı (11). Amerikalı araştırmacılar R. Pummelly (1904) ve W. Schmidt (1905) Anav'da kazılar yaptılar. Bu kazı bölgenin tunç çağı için önemli sonuçlar verdi.

2) 1917 SONRASI BAZI ÇALIŞMALAR: Bu dönemde Taşkent ve Aşkabad'da kazılarla ilgili raporlar yayımlandı. Amatör arkeoloji dernekleri kuruldu. 1896'da Semerkant'da bir müze açıldı. 1917 öncesini oluşturan bu kazılardan başka 1917 sonrasında Moskova'dan B.P. Denike Tirmiz'de (1926-28), Suğnak Harabesi 1927'de, Ürgenç'de 1928-29'da, eski Merv harabesinde 1929, Soğd-Muğkale'de 1933'de, Yakubovskiy Zerafşan havzasında 1934'de, M.E. Masson 1936'da Tirmiz'de, Tolstov 1937'de Harezim'de, A.N. Berntam Kazakistan'da, 1938'de Harezim'de, Semerkand-Tali Barzu'da 1939'da kazılar yapıldı (12). Bu çalışmalar II. Dünya savaşı sonrasında da bölgede artarak devam etmiştir.

C) PREHİSTORİK (TARİH ÖNCESİ) DÖNEM:

Arkeolojik kazılar ve yüzey araştırmaları sonucu Türkistan tarihöncesi dönemleri hakkında önemli bulgular elde edildi:

1) Paleolitik (Eskitaş) Dönem: Türkistan'da paleolitik dönem ile ilgili ilk kazılar 1930 yıllarında başladı. Orta Asya'nın Paleolitik dönemin ilk evreleri (Mousterian) Teşik Taş mağaralarında bulundu. Tirmiz'in güney-doğusunda Baysun Dağlarında yer alan mağaraları yerli arkeologlar keşfetmiş ve A.P. Okladnikov kazıları yapmıştır. Teşik Taş'ın önemli buluntusu 8 ya da 9 yaşlarına ait Neandertal çocuk iskeleti olmuştur. Buradaki paleolitik materyaller bütün eski SSCB'de M.Ö. 40.000-30.000 yıllarını gün ışığına kavuşturan ikinci yerdir. Aman-Kutan, Karatau, Zaraut-Say'da Teşiktaş'tan erken ya da geç dönemlere ait materyaller bulundu.

10) Nejat DİYARBEKİRLİ, "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı", Cumhuriyetin 50. yılına Armağan, İstanbul 1972, s. 102.

11) M. Taner TARHAN, Eskiçağ'da Kimmerler Problemi, İstanbul 1972, s. 7-9 (Doktora Tezi- Basımda).

12) BELENITSKY, a.g.e., s. 15-20; A. Kadir İNAN, "Sovyet Rusya Devlet Ermitaj Müzesi Şark Kültür ve San'at Tarihi Bölümünün Mesaiseri, "BELLETEN, VIII/31, s. 471-474.

Aman Kutan: Semerkand'ın 45 km. güneyinde Tahta-Karaca geçidi yakınında, Aman-Kutan'da kireç taşı bir mağaradır. D.N. Lev tarafından Orta Paleolitik dönem buluntular elde edildi.

Karatau: Çimkent kuzeyindeki Karatau (Karadağ)' da Kazak arkeolog Kh. Alpy-sbaev tarafından Alp Paleolitik döneme ait materyaller bulundu.

Zaraut-Say: Tirmiz'in 96 km. doğusunda Baba Tağ'daki Zaraut-Say'da kaya resimleri bulundu. Burada 200'den fazla resim kırmızı aşı boyası ile yapılmıştır. Şnelerden birinde deri giyimli insanlar ok ve mızrakla yaban öküzü avlamaktadırlar (13).

Türkmenistan'ın güneybatısı Hazar Gölü güneyinde, Belt, Hotu ve Ali Tepe mağaralarında paleolitik döneme ait (yak. M.Ö. 11000) buluntular elde edilmiştir. Bu Paleolitik Kültürü temsil eden mağaralar ile Türkmenistan'ın kuzey bölgesindeki Balkan Dağlarında bulunan Damdam Çeşme aynı kültüre sahiptir (14).

2- Mezolitik (Ara ya da Orta Taş) Çağ: Arkeologlar paleolitik dönem ile Neolitik dönem arasındaki geçiş evresine "Arataş" ya da "Ortataş" anlamına gelen Mezolitik adını vermişlerdir. Bu dönem Orta Asya'da yaklaşık M.Ö. 10.000 yıllarında başlar. İnsanlık tarihi bakımından önemi; İlk kez insanlar ok ve yayın keşfi, obsidyen ya da çeşitli taşlardan ok ve mızrak uçlarının yapılması dikkati çekmiştir. Bu dönem toplayıcılıktan üretime geçiş safhasının da görülmeye başladığı bir dönem de sayılır. Orta Asya'da bu dönemi temsil eden bir yer hakkında durulmamıştır. Ancak Neolitik yerleşme yerlerinin ilk evrelerinde zaman zaman görülmektedir.

3- Neolitik Dönem (Yenitaş): Türkmenistan'ın birçok yerinde de neolitik merkezler bulundu. Bunların başında Aşkabad'ın 11 km. güney-doğusundaki Anav yerleşmesi gelmektedir. 1904-5 yıllarında Amerikalı R. Pumpelly tarafından kazılara başlandı. Mezolitik, Neolitik ve Tuç Çağları ile ilgili buluntular elde edildi.

Cürgen ovasındaki Yarım Tepe, Turenk Tepe, Kopet Dağ ile Kara Kum çölü arasındaki Zeytun (Jeltun=Dzeheyton) ve çevresindeki Pessecik, Togolok Depe, Çoban Depe, Bami, Novaya ve Nisa neolitik dönemde aynı kültürün çeşitli safhalarını oluşturdular.

Zeytun: Orta Asya'nın erken tarım toplumunu temsil eder. Aşkabad'ın 32 km. kuzey-batısında yer almaktadır. B.A. Kuftin tarafından kazılara başlandı ve V.M. Masson devam etti. Çakmaktaşı önemli materyaller bulundu. Hayvancılığın başladığına dair ve ziraatle ilgili buluntular elde edildi. Kuzey-batılı İrandaki Jarmo ve güney Mezopotamya'daki El-Ubeyd ile ilişkiler görüldü.

Nemangan-Depe: Bu yerleşme yeri güney-doğu Aşkabad'da Kaakha Tren istasyonunun yanındadır. D.D. Bukinich tarafından 1920'de kazılara başlandı. B.A. Litvinsky 1949-50 yıllarında, B.A. Kuftin 1952 yılında kazılar yaptı. Nemangan I. den VI. tabakaya kadar Eneolitikten tunç çağına kadar materyaller bulundu.

Kara-Depe: Aşkabad'a pek uzak olmayan Artık tren istasyonunda bir tepedir. Güney Türkmenistan prhistoryası ziraat kültürünü temsil eder. B.A. Kuftin 1952 yılında kazılara başladı. Kuftin ölünce kazılara V.M. Masson, I.N. Khlopin ve V.I. Sarianidi devam etti. M.Ö. IV. binden III. bine kadar temsil edilen bir kültür tabakası ortaya çıkarıldı (15).

13) BELENITSKY, a.g.e., s. 23-25.

14) James MELLAART, The Neolitik of The Near East, London, 1975, s. 208.

15) BELENITSKY, a.g.e., s. 208-226.

Kuh-i Hazar Mescid dağları doğusunda bulunan Moncukli (Boncuklu) Depe ve Çağilli (Çakılı) Depe Zeytun kültürüne benzerlik göstermektedir. Zeytun Neolitik kültürünün en geç safhası Çağilli Tepe'nin geç tabakalarında temsil olunmaktadır. Orta Zeytun Kültürü Togolok Tepe radyokarbon analizlerine göre M.Ö. 5370+100, Geç Zeytun için Çağilli Tepe M.Ö. 5086±100 (yak. 5050±110) olarak tespit edilmiştir. Zagroslarda, Çayönü'nde, Catalhöyük'te de görülen uçları yontulmuş konik kilden yapılmış buluntular elde edilmiştir. Bu dönemde Kopet Dağ üzerinde ticari bir irtibatın olduğu anlaşılmaktadır.

Çakmaklı ve Anav IA Kültürü: Anav IA kültürü İran etkili bir kültür olması nedeniyle Çakmaklı Depe kültüründen biraz ayrılır. Özellikle konik yapılı kırmızı üstüne siyah desenli kaplarıyla Tahran vadisindeki Karatepe ve Ali çeşmesi kaplarına benzerlik gösterir. Çakmaklı Depe, Moncuklu Depe, Kouşut materyalleri aynı gruba konabilir. Anav IA Erken Zeytun kültüründen ayrılır. Pişmiş kilden yapılmış dokuma ağırlıkları, bakır bizler dikkat çekicidir. Kopet Dağ'da bakır olmadığı için bakır hammaddesi kuzey-doğu İran'dan gelmiş olmalıdır.

Nemangan I kültürü Siyalk (Silk) II, Hazineh, Hacı Muhammed ve Geç Halaf kültürü ile çağdaşlık gösterir. Kopet Dağ'ın eteklerinde yaklaşık yirmiye yakın yerleşme bulunmaktadır. Nemangan I Yasa Depe, Daşlıca Depe ve Çakılıca Depe ile benzerlik gösterir. Ayrıca Nemangan I kapları açık bir şekilde Anav IA ve Jeltun kapları ile kültürel irtibat gösterir.

Tilkin Depe döneminden geç olan Geç Nemangan I dönemi Karbon 14 ölçüsü ile 4632+110, Nemangan II dönemi ise, Anav II. dönemi ile çağdaş olup yaklaşık 4500'de başlabış olabilir. Silk III ve Ubeyd kültürleri ile çağdaştır. Erken Nemangan II Göksur vadisindeki Yalangaç kültürü ile benzerlik gösterir. Erken Nemangan II kültürü çok renkli kapları ile dikkati çeker.

Yalangaç ve Mollalı Depe'nin tamamına yakını kazılmıştır. Yoğun olarak sığır, koyun, keçi ve çok az miktarda domuz yetiştirildiği bulunan kemiklerden anlaşılmıştır. Önemsiz oranda tilki, geyik, ceylan, at ve yabandomuzu avlandığı tespit edilmiştir.

Eğer, Türkmenistan Mezopotamya ve Doğu Akdeniz (Levant) ile kıyaslanacak olursa bakır yataklarına sahip olunmamasına rağmen onlardan önce Kalkolitik (Bakırtaş) çağına ulaşmıştı (16).

Türkistan'ın başka yerlerinde de Neolitik dönem yerleşmeleri ortaya çıkarıldı. Ancak bu yerleşmeler güney Türkistan'dan farklılık gösterir:

Harezmi Kültürleri: Harezmi'de bir yerleşme yerine izafeten S.P. Tolstov bölgenin neolitik dönemine Kelteminar Kültürü adını vermiştir. Ele geçen buluntulardan bu kültürü oluşturan insanların balıkçı ve avcı olduğu anlaşılmaktadır. Bu halk esasında yerleşik bir halktır. Bu çağda henüz koyun ve sığırı evcilleştiremedikleri anlaşılıyor (17).

Hisar Kültürü: Bu kültür alanı Tacikistan'ın güneyindeki geniş bir bölgeyi temsil eder. Bölgede V.A. Ranov kazılar yaptı. Avcılık yaptığı anlaşılan halkın ziraatla da uğraştığı anlaşılmıştır. Bölgenin kuzey-doğu Orta Asya'daki Semireçe'ye kadar uzandığı ortaya çıkarılmıştır.

Kayrakkum Kültürü: Seyhun'un sol sahilinde ve Fergana'nın batısında bir çok yerleşme yeri keşfedildi. Bu kültür 1955-56 yıllarında B.A. Litvinsky, A.P. Okladnikov ve V.A. Ranov tarafından tespit edildi. Bölgede oturan insanların çiftçilik, avcılık ve balık avcılığı ile meşgul olduğu ortaya kondu. Hayvancılıkla uğraşan halkın başlıca hayvanları sığır, koyun ve atlardı. Ekin türleri ile ilgili ipuçları bulundu. Tunç tekniğinde bir hayli ileri oldukları anlaşıldı.

16) MELLAART, a.g.e., s. 208-226..

17) BELENITSKY, a.g.e., s. 45; Bahaeddin ÖGEL, İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi, Ankara, 19842, s. 15.

Çust Kültür: Fergana vadisinde arkeologlar tarafından ortaya konmuş olup Orta Asya'nın en iyi bilinen kültürlerindedir. Tunç çağı kültürleri 1930'larda B.A. Latyin tarafından çalışıldı. Çust köyündeki Tunç Çağı yerleşmesi ilginçtir. Bu yerleşme E. Voronets tarafından keşfedilmiş ve I.V. Sprishevsky tarafından da kazılar yapılmıştır. Diğer bir yerleşme yeri olan Dalverzin'de ise, Y.A. Zadneprovsky kazılar yaptı. Dalverzin'in güçlü bir savunma duvarı olduğu açığa çıkarıldı. Yerleşmenin sakinleri çiftçilikle uğraşıyordu. Hayvancılıkla uğraştıkları da öğrenilen bu halkın sığır, koyun, keçi, at, domuz ve köpeği evcilleştirdikleri anlaşılmıştır.

Zaman-Baba Kültürü: Kızıl Kum Çölü'nün batı kısmındaki aşağı Zerevşan vadisinde Y.G. Gulyamov tarafından tunç çağı yerleşmeleri keşfedildi. Bulunan yerleşme yerinden dolayı bu kültüre Zaman-Baba kültürü adı verilmiştir. Bu kültür küçük evleri, mezarları ile dikkat çekicidir. Kazıma, boyama ve damga motifli teknikleriyle keramikleri ilginçtir.

Sonuç olarak Neolitik döneminden Tunç Çağı'na kadar Güney Türkmenistan'da kültürler gelişerek kuzey-doğu Orta-Asya'yı etkilemiştir. Fakat bu iki kültür arasında bazı farklar görülmüştür. Bu güney bölgesi ilk Mezopotamya ile İran kültürleri ile ilişkili görülmektedir. Kuzey-Doğu bölgesi, aşağı Volga'dan Kazakistan'ın doğusuna kadar kuzeyin bozkır etkisindedir. Bu bölgenin Bronz Çağı kültürü "Andronova Kültürü" olarak bilinmektedir (18).

Minusink bölgesindeki Afanasyevo ve güney Sibirya'daki Andronova'da S.V. Kiselev ve S.S. Çernikov kazılar yapmıştır. Bazı tarihçiler bu kültürleri ile Türk Tarihi arasında irtibat kurmaktadır: Bu görüşlere göre, Minusink bölgesindeki "Afanasyevo Kültürü" (M.Ö. 2500-1770) ve "Andronova Kültürü" (M.Ö. 1700+1200)'nü Proto-Türklerin oluşturduğu ileri sürülmektedir (19).

Andronova Kültürü: Güney Sibirya'daki Andronova kurgunları M.Ö. II. bin kültürlerini temsil eden en önemli merkezlerdendir. Bu kültürü yansıtan kap türleri güneyde Tanrı dağlarına, batıda Don kıyılarına kadar yayılmıştır. Minusinski bölgesinde Andronova'da M.Ö. 1700-1200 arasında görülen bu kültür Altaylarda M.Ö. 1200-700 arasında görülür. Bu kültür Batı Sibirya'da Omsk, Novosibirsk ve Tomsk şehirleri civarında yer almaktadır. Batı Türkistan'da Afrasiyab ve Semerkand'da bulunan taş figürlerle tanınan Andronova kültürü zaman olarak Anav III. tabakalarına tekabül etmektedir (20).

Karasuk Kültürü: M.Ö. I. binde Altay kültür çevresi Sibirya ve Kazakistan'a nazaran daha muhafazakar gelişmiştir. Minusinsk'de Karasuk kültürü Andronova'nın yerini aldığı halde Altaylar'da yeni kültür etkilerine rağmen halâ Andronova kültürü kuvvetlidir. Tanrı dağları, Çu vadisi Altay kültürü etkisindedir. Ayrıca Güney Moğolistan ve Ordos bölgesi ile kültürel bağlar kurulmuştur. İrtiş ve Yedisu bölgesi ise Karasuk kültür etkisi altındadır. Karasuk kültürü ile Andornova kültürleri gerek ölü gömme adetleri, gerekse kap desenleri bakımından benzerlik göstermektedir. birçok küçük buluntu II. bin gelenegini sürdürmektedir. Bu gelenek Orta Asya'da İskit geleneklerini yansıtıyordu. Bu yeni kültür (M.Ö. 1200-700) Güney Rusya ile Çin arasındaki irtibatı sağlayan kavimleri temsil ediyordu. Bu dönemde Orta Asya'ya İran kültür etkileri artmaya başlamıştır. Anav IV tabakalarında bu durum görülebilir. Bu tabaka komşu kültürleri oldukça etkilemiştir. Merv ve Murgabı bunlardan ikisidir. Orta Asya Kafkasya ile de dikkati çekmektedir. Dönemin önemli eserlerinden biri de Fergana kanalıdır.

Ordos bölgesinde Çin'deki Anyag kültürleri ile Karasuk kültürü etkileşme içine

18) BELENITSKY, a.g.e., s. 35-50.

19) İbrahim KAFESOĞLU, Türk Millî Kültürü, İstanbul, 1983², s. 48.

20) ÖGEL, a.g.e., s. 24-28

girmiştir. Bu nedenle Çin'de Orta Asya kültürüne benzer Hayvan motifli bir üslup ortaya çıkmıştır (21).

Çust Kültürü ise, Türkistan'ın doğusunda ve Uzak Doğu'da gelişen Yang Shao Kültürü ile iribatlıdır. Zaman-Baba kültürü güney-batı kültürünü etkilemiştir. Tunç Çağı sonrası Zaman-Baba ve Anav I kültürü Orta Asya'yı Demir Çağı'na kadar etkilemiştir (22).

D) TÜRKİSTAN'DA TARİHİ DÖNEMLER:

1) İLKÇAĞ'DA TÜRKİSTAN

a) HUN VE İSKİT BERABERLİĞİ :

Türkistan'ın ilkçağı ile ilgili yazılı kaynak yok gibidir. Ancak Türkistan hakkında komşuları olan Çin, Hint, İran ve İran kaynaklarından bilgiler öğrenmekteyiz. Türkistan geniş bir coğrafya'yı kapladığı için komşuları birbirinden çoğu zaman habersiz olduğundan Türkistan'da da oturan kavimleri farklı bir şekilde adlandırmıştır. Bu yüzden Türkistan'da oturan insanların neredeyse her dönemde her millet tarafından ayrı zikredildiği anlaşılmaktadır. Bu nedenle tarih çalışmalarında bir çok zorluklar çıkmaktadır. Mesela, Rusya'nın güneyinden Çin'in kuzeyinde bulunan (çoğunlukla Bozkır bölgesinin batısı Batı-Sibirya ve Turgay) İskitler; Asur kaynaklarında "Ashkuzal" İran ve Hintliler tarafından da "Saka" ya da "Caka", Grekler tarafından İskit (Skuthol) olarak adlandırılmıştır. M.Ö. XIII. yüzyılda Orta Asya'nın doğusunda görülen Hunlara ise Çinliler "Hiyong-Nu" ve Hintliler "Huna" ve daha sonraları bu kavme Romalılar "Hunni" demişlerdir. Ayrıca son zamanlarda Hunlar ile İskitler'in beraberliği bilim adamlarınca kabul edilmeye başlanmıştır (23). 1961 yılında Profesör Akışoğlu Issık Göl yakınında Issık-Kurgan yerleşmesini ortaya çıkarmıştır. Mezarlardan birinde bulunan bir hükümdara ait tacda kurt motifi işlenmiştir. Bunun yanında eski Türk harfleriyle yazılmış bir gümüş tabakta 26 Türk harfi yer almaktadır. Issık-Kurgan'ın Sakalar (İskit)'in başkenti olduğu açıklanmıştır (24).

Kimmerler ve İskitler konusunda Prof. Dr. M. Taner Tarhan, Kimmer ve İskitlerin, Orta Asya orijinli "Kurgan Kültürleri"ni temsil eden "Göçebe Atlı Kavimler" in -Batı Kolu- olduğuna ve bozkır kültür beraberliği görülen bu kavimlerin "Proto-Türkler" in karakteristiğini yansıttığını işaret etmiştir. Ayrıca bu özelliğin Kimmer-İskitlerden sonra Hunlar, Göktürkler ve Oğuzlar'da devam ettiğini belirtmiştir (25). W. Samolin, M.Ö. IX- VII. yüzyıllarda Trak-Kimmer unsurların ve VII. y.yıldan sonra İskit unsurların Orta Asya'da Çin sınırlarına kadar etkili oluşundan söz ederken bu kültürel devamlılığı kabuletmektedir (26).

a) **Türkistan'ın Doğu Bölgesi (Hunlar);** Çin kaynaklarına göre Türklerin ataları olan Hsiung-nu'lar, Pel-ti (şimali Ti)'lerin ve Ch'ihiti(kızıl Ti)'lerin soyundandır. Bu insanlar M.Ö. IX-III. yüzyıllarda, Çin'in kuzey ve kuzey batısında yaşıyorlardı. Arkeolojik belgelere göre M.Ö. V-III. yüzyıllar arasında, Ordos bölgesinde, Sarı nehrin güneyin-

21) ÖGEL, a.g.e., s. 29-30.

22) BELENITSKY, a.g.e., s. 50.

23) Rene GROUSSET, Bozkır İmparatorluğu, İstanbul 1980, s. 24-41; A. Nimet Kurat, "Doğu Avrupa Türk Kavimleri", Türk Dünyası El Kitabı, Ankara 1992², s. 176.

24) Baymirza HAYIT, "Modern Türkistan Tarihi Araştırmalarının Bugünkü Meseleleri", Doğu Türkistan'ın Sesi, Sayı: 21, C. 6, 1989, s. 18. Hunların yoğun olarak yerleştiği bu bölgede İskit eserlerinin bulunması dikkat çekicidir. O halde Hunlar ile İskitler arasında büyük bir farklılık yoktur.

25) TARHAN, a.g.e., s. 230.

26) William SAMOLIN, "Proto-Türkler ve Çin", Türk Kültürü El-Kitabı, C. II, Kıs. Ia. MEB. İstanbul 1972, s. 23.

deki bozkırlar atlı olarak savaşan bir kavim tarafından işgal edilmiştir. Bu kavmin Çinliler tarafından "Hsi-Jung" olarak adlandırılan insanlar olduğu düşünülmektedir. (27) W. Eberhard'a göre Chou'lar M.Ö. 1050-249, K. Shiratori'ye göre de M.Ö. II. yüzyılda Orta Asya'ya giden Wu-sunlar Türktür (28).

Kazılar sonucunda Hunların yoğun yerleşme bölgeleri hakkında bilgiler edinmekteyiz: M.Ö. I. Bin boyunca güney Rusya'dan Sarı Irmağa kadar büyük bir uygarlık uzanmaktaydı. Bozkırlar boyunca uzanan bu uygarlık yine bozkırlardaki hayvanlardan esinlenerek yapılmış "Hayvan Heykelcikleri Sanatı Üslubu"nu ortaya çıkardı. Altunlardan yapılan bu sanat eserleri Minusinsk'ten Ordos'a kadar uzandı. Bu eserler mezar hırsızlarının hedefi olmaya başladı. 17. yüzyılda bölgeye gelen Rus definecilerin dikkatini çekti. Kurganlarda altın ve gümüş eserlerin bulunduğunu öğrenmeleri ile mezar soygunları artmıştır. Türkistan'da yapılan arkeolojik kazılar sonucu envanterleri yapılan mezarlardan nerdeyse tümü soyulmuş durumdadır. Ancak bu kurgunlardan bir çoğu hemen yapıldıkları devirde soyulmuştur. Örnek olarak: Çin kaynaklarında Liao-Tung'un kuzeyindeki Vu-huan'lar M.Ö. 77-74 yılları arasında Hun Ülkesine girerek keşfetmiş oldukları Hun mezarlarının hepsini yağmalamışlardır (29).

Hun buluntularının çoğu Baykal'dan Hop-pel, Şan-si ve Şen-si sınırına kadar uzanır: Baykal Gölü civarındaki Çita mezarları, bir Hun teginine alt Noyin-Ula mezarı (Dış Mogolistan'da), Ordos bronzlarının çıktığı Luan-pig, Hallong- Oso, Pekin yolu üzerindeki Kalgan'ın güneyindeki Suan-hu eserleri bazılarıdır (30).

Çin kaynaklarından Hun siyasi birliği ile ilgili bilgiler M.Ö. IV. yüzyılda başlar. M.Ö. 318 yılına ait bir belgeden Çin'de, o sırada birbirleriyle mücadele eden devletler olduğu öğrenilmektedir. Bu devletlerden Ts'in'in güçlenmesinden endişe duyan diğer beş devlet Hunlar ile antlaşma yapmıştı. Hunlar daha sonra Çin topraklarına akınlarını artırmıştır.

Mao-tun (Mete) babası Tu-man (Teoman)'ı bir süre avında öldürerek M.Ö. 209 tarihinde Hun Tan-hu'su ilan edilmişti. Bu dönemde İmparatorluk sınırları Mançurya'dan Aral Gölü'ne, batı Sibirya'dan Gobi-Çölü-Tibet hattına kadar genişledi. Bir Çin mektubundan anlaşıldığına göre Hun yönetiminde 26 kavim bulunmaktaydı (31).

Hunlar M.Ö. III. yüzyılda güçlü duruma gelince Çin'in kuzey batısındaki müttefikleri Yüe-çi'ler batıya doğru göç ederler. Hunların M.Ö. II. yüzyılda zayıflaması sonucu Çin'liler Yüe-çi'leri yeniden ülkelerine getirmek ister. Ancak Yüe-çi'ler yeni ülkelerinden son derece memnundu. Yüe-çi'lere Çin İmparatoru tarafından Çağ Çien elçi olarak gönderilmişti. Çağ Çlen M.Ö. 138 yılında Yüe-çi'leri aramaya koyuldu. Yolda Hunlar tarafından esir edildi. Fakat bir süre sonra kaçtı ve Yüe-çi'lere ulaştı. Fakat Yü-çi'ler yeni ülkelerini terketmeyeceklerini belirtince Çin'e dönmek zorunda kalmıştır. Çinliler Çağ Çien'in raporlarından Hunlar ve batıya giden İpek yolları hakkında çok şey öğrendiler (32).

27) SAMOLIN, a.g.e., s. 21.

28) W. EBERHARD, Çin Tarihi, Ankara 1947, s. 33.

29) DİYARBEKİRLİ, gös. yer.

30) GROUSSET, a.g.e., s. 43+44.

31) İ. KAFESOĞLU, "Asya Türk Devletleri", TDEK, C.I, Ankara 1992, s. 111-113.

32) LIGETI, a.g.e., s. 50-60.

b) İRAN VE GREK KAYNAKLARINA GÖRE TÜRKİSTAN'IN İLK DÖNEMİ

İran'ın Zerdüşt dinini kitabı "Avesta" da Turan hakkında bilgiler bulunmaktadır. (Avesta'nın M.Ö. VI. yüzyıllarda yazıldığı sanılmaktadır. 12.000 sığır derisi üzerine yazıldığı düşünülen Avesta M.Ö. III. y. yılda B. İskender tarafından yakıtılmıştır. Ancak M.S. V. y. yılda tekrar kaleme alındığı tahmin edilmektedir.) Kitabın bir çok yerinde İran-Turan savaşları şeklindedir. Bu da Zerdüştlükteki Tanrı ile Şeytan, iyi ile kötü çekişmesi şeklindeki ikilemden kaynaklandığı anlaşılıyor. Demek ki toplumlarda dost ve düşman genellemesi içinde yer almakta Turan, İran'a düşman bir ülkedydi.

Avesta'nın Yasna 46.12'de Tur olarak geçen kavim bir çok yerde "Tura" olarak geçmiştir. Yasht. 13 (Fravardin Yasht 143) Airya, Sairima, Saini, Tura ve Daha adındaki topluluklardan sözedilmiştir. Bu Tevrat'taki kavimlerin genellemesine yakın görünmektedir. Ham, Sam ve Yasef oğulları, Markwart'a göre Tura kavmi Herodot'ta geçen Massagetlerle aynı halktır (33). Avesta'nın bir çok yerinde Frangrasyon olarak geçen yarı mitolojik kahraman Şeyhname'de Afrasiyab olarak geçmektedir. Afrasiyab yarı mitolojik bir kişidir (Yasht 5.41). Firdevsi'nin şeyhnamesi de Avesta'dan etkilenmiştir. Ortaçağ'da kaleme alınmakla birlikte, İran halkının bir milli destanını kaleme alan Firdevsi "Şeyhname"sinde İran-Turan mücadelesine yer verir (34). Bu destana göre Feridun dünyayı üç oğluna pay eder. Türklerin atası olan "Tur" veya "Turec" Türkistan'ı Çin'e kadar payına alır. Afrasiyab Tur'un torunudur (35).

Kaşgarlı Mahmud sözlüğünde Afrasiyab'ın Saka hükümdarı Alp Er Tunga'nın olduğunu kabul etmektedir. Kaşgarlı'ya göre Afrasiyab'ın ülkesi Hazar'dan Çin'e kadar uzanıyordu. Bunun yanında Afrasiyab Doğu Türkistan'daki Kaşgar, Türkistan'daki Barçuk ve Merv şehrini kurmuştu (36). Saka'lar hakkında İran kaya kitabelerinde ve Grek yazarı Herodot'ta bilgiler bulunmaktadır.

İranlı hükümdarlar Orta Asya'ya yaptıkları seferleri bir çok kaya kitabelerine yazdırmışlardır; Darius'un "kraliçe yazıları" olarak bilinen Behistun kitabesi bunlardan biridir. M.Ö. 520'de yazdırılan bu kitabede üç grup Saka topluluğundan söz edilmektedir. Bunların oturdukları bölgenin özellikleri ve kıyafetlerine göre adlandırıldıkları sanılıyor. Bu Saka gruplarından "Saka paradraya" (Deniz Kıyısı Sakaları) Aral yakınlarında oturdukları, "Saka tigrakhauda" (Şapkalı Sakalar) Batı Türkistan'da oturdukları ve "Saka haumavarga" (Büyük Sakalar) (büyük?): bu sonuncusu Greklerin Amyrgiol olarak adlandırdıkları ve Fergana'dan Doğu Türkistan'a kadar oturanlar olmalıdır (37).

Diğer önemli bir kaynak da Pers kralı Artexerxes'in (M.Ö. 405-359) sarayında doktorluk yapan bir Grek olan Ctesias'ın belgeleridir. Fakat uzun süre onun çalışmaları Herodot'un eserinin kopyası sanılarak üzerinde durulmamıştır. J. Marquart ve V.V. Bartold Ctesias'ın eserini değerlendirerek "İran'ın eskiçağında anonim bir kahramanlık destanı" olduğu ortaya konmuştur. Bartold destanın Bactria-Saka etkisinde olduğunu ispatlamıştır (38).

Türkistan: Herodot'un zamanında Hindistan'ın doğusu hakkında fazla bilgiler yoktu. Nitekim Herodot eserin bir yerinde bunu açıkça ifade eder: "... Asya Hindistan'a

33) R.N. FRYE, The Heritage of Persia, London, 1966, s. 62.; J. Markwart, Wehrot und Arang, Leiden, 1938, s. 8.

34) Baykan SEZER, Asya Tarihinde Su Boyu Ovaları ve Bozkır Uygurları, İstanbul 979, s. 118-168.

35) Osman TURAN, Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi, İstanbul, 19803, s. 71-72.

36) Kaşgarlı Mahmud, Divan-ı Lügat-i Türk, çev. Besim ATALAY, C.I. Ankara 1985, s.343-381, 466.

37) FRYE, a.g.e., s. 66.

38) BELENITSKY, a.g.e.. s. 52.

kadar oturdukları yerlerdir. Oradan sonra doğuya doğru ıssızdır, kimse belli bir şey söylemez. Asya'nın kuruluşu ve büyüklüğü böyledir" (IV. 40). Ancak Darelus'un öncülüğünde Asya'nın bir çok yerinin İndus nehrinin ve Hint Denizinin keşfedildiğini de belirterek Asya'nın doğu sınırını çizer (IV. 44).

Öyle anlaşılıyorki Persler batıya seferler yaptığı sırada doğu ile ilgili bir çok bilgiler aktardılar. Daha sonra Herodot bu bilgilerden istifade ederek Orta Asya kavimleri hakkında da bilgiler verdi. Perslere vergi veren hükümetleri (III. 92, 93) ve Kserkes'in Çanakkale Boğazını geçen ordusunun (VII. 184-204) sayımında bu kavimlerin adlarını öğrenmekteyiz. Bunlar: Kasplanlar, Baktrianlar, Sakae'ler, Khorasan'lular, Parıcani'ler, Sagartian'lar, Sarangian'lar, Horezm'liler, Parth'lar vs.dir (III. 92). Herodot bir çok yerde İskitler hakkında bilgi vermektedir. Özellikle Cyrus'un Massagetlerle mücadelesini uzun uzadıya anlatarak bu kavmin gelenekleri hakkında geniş açıklamalarda bulunmuştur (IV. 11). Massagetler bir İskit boyu olup başlarında Tomris adında bir kralçeleri vardı. Z.V. Togan'a göre Massagetler Peçenek, Kun, Oğuz ve Türkmenlerin atasıdır. Ayrıca Massagetler içinde As ve Alan gibi Aryani unsurlar da bulunmaktaydı (39). Tomris adı ile Ortaçağ'daki Timur benzerliği dikkat çekmektedir. Bildiğimiz gibi Timur "Demir" demektir.

Pers dönemi Türkistan'ı hakkında arkeolojik kazılar da yapılmıştır (M.Ö. VI.-IV. y.y.): Güney Türkmenistan'daki Gevur Kale, Harezmi'deki Kaleli-Gir ve Güzeli-Gir binalarıdır. Marakanda (Afrasiyab), Tacikistan'daki Kale-i Miir, Baktriya'daki Bala-Hisar, güney Türkistan'daki Belh ve Nad-i Ali bunlar arasındadır.

Türkistan'ın kuzey-doğusunda Sakalara ait mezarlar ortaya çıkarıldı. Seyhun deltasındaki Tegiskan ve Uygarak mezarları kazıldı. Bunlara benzer Tanrı dağları ve Pamir'de mezarlar açıldı. Aynı zamanda bu eserlerin bütün Saka (İskit) dünyası ile ilişkileri olduğu anlaşıldı (40).

Büyük İskender Dönemi: Büyük İskender'in Persleri mağlup ederek Orta Asya'ya kadar uzanması ile batı kaynakları Türkistan hakkında bilgilerini artırdılar: B. İskender Anadolu, Mısır ve İran'ı fethederek Akdeniz dünyası ile Doğu arasında ticari bir bağlantı kurmak istemişti. Orta-Asya'dan Çin'e ulaşan yolları kontrol altında tutmak için bir çok şehir ve garnizon kurdu. Ancak Seyhun (Jaxartes) kenarında Türkmenlerle karşılaşmış ve Türkmenlerin taciz saldırıları ile güneye yönelmek zorunda kalmıştı. İskender'in en doğuda kurduğu şehir bugünkü Hokand'dır. M.Ö. 329-328 yıllarında Hokand ve Marakanda (Semerkant) olmak üzere, Ceyhun (Oxus)'un kuzeyini fethetti (41). İskender'in bu seferi hakkında Arrianus, İskender'in Anabasis'i adlı eserinde bilgiler vermektedir. O'nun Hirkanya, Soğdiya, İskit Ülkesi ve Baktriya'daki mücadelesi ve Oxus (Ceyhun) nehri civarındaki faaliyetlerini anlatmıştır (III. 28, 29, 30). İskender'in Asya seferinde kullandığı yollar daha sonraki dönemlerde büyük önem kazandı. İskender'in topoğrafları geçtikleri yolları ölçüp, haritalarını çıkarmıştı. Bu nedenle İran'dan Hazar geçitlerini aşarak, Belh'e, Seyhun kıyılarına; yine Hazar geçitlerinden Herat'a, Herat'tan Kandahar, Kabil ve Hayber Geçidi ve İndus Havzası ve Hint Denizi'nden Basra Körfezi'ne yollar öğrenildi. B. İskender'in bu Türkistan seferi hakkında zamanında ve sonrasında Roma dönemi bir çok tarihçi ve coğrafyacı söz etmiştir: Plutarkhos'un verdiği bilgilerden batılıların ilk kez petrolü, İskender'in Türkistan seferinde bulduklarını öğreniyoruz: "Prok-senes adında bir Makedonyalı asker, Oxus (Ceyhun) kıyısında Kral çadırı için çukur kazarken, koyu, yağlı bir sıvı fıskırdı. İlk fıskırmanın arkasından duru, halis zeytinyağı gelmeye başladı. Kokusu da, tadı da tıpkı zeytinyağı gibiydi; parlaklığı, koyuluğu da

39) TOGAN, a.g.e., s. 73.

40) BELENTSKY, a.g.e., s. 54-57.

41) W.W. TARN, " Alexander; The Conquest of The Far-East", CAH, VI. Chp. XIII, Cambridge, 1975, s. 391-400.

zeytinyağından farksızdı". (LVII). Kuşkusuz bu petroldü ancak o sırada durum anlaşılammış, zeytinyağı gibi düşünölmüştü. İskender Antipatros'a yazdığı mektupta "koruyucu tanrısının en büyüklü lütuflarından biri" olarak görüyordu (Plutarkhos, gös. yer).

B. İskender'in Türkistan seferi uzun yıllar bölgedeki Türklerin hafızalarında yer etmiştir. Nitekim Kaşgarlı Mahmud kitabında bu sefer hakkında bilgiler verir ve ilk defa Türklerle İskender'in Türkmen dediğini öğrenmekteyiz: Zülkarneyn (İskender) ile savaşan Türklerin başında "Şu" adında bir komutanı vardı. Zülkarneyn Semerkand'ı geçmiş mücadele Hokand ırmağı (Seyhun) kıyısında olmuştur (42). Yine Zülkarneyn'in Çiğil adını verdiği Türklerle mücadelesi anlatılır. Zülkarneyn Argu (Türk Boyu) ülkesinde yaptırdığı kaleye bu Çiğil askerlerini yerleştirmiştir (43).

Pers ve B. İskender dönemi Türkistan'ın coğrafi durumu şu şekildeydi: Hirkanya; Hazar Denizi (Kaspian) güney-doğusu, Harezmya; Hazar ve Aral Gölü arası, Massaget Ülkesi; Aral Gölü (Oxiana) güneyi Ceyhun (Oxus) ve Seyhun (Araxes) arası, Margiyana; şimdiki Aşkabad ve Merv çevresi, Baktriya: Ceyhun nehrini yukarı havzası, Saka Ülkesi Ceyhun ve Seyhun nehirlerinin yukarı havzasının doğu kısmı, Sogdiyana: Saka Ülkesi ile Baktriya arasında yer almaktaydı (Bkz. Hrt. 1,2).

İskender ölünce (M.Ö. 323) Orta Asya'nın yaklaşık 10 yıl diadoklar tarafından yönetildiğini öğrenmekteyiz. Bu dönemden sonra M.Ö.III. yüzyılın ortalarına kadar Selevkoslar ülkeyi yönetti. Bu dönemde İran'ın doğusunda Partlar bağımsızlığını ilan etti. Partya'nın doğusunda bulunan Baktriya'da bağımsızlığını ilan etti (M.Ö. 246) ve Baktriya krallığı M.Ö. 130 yılına kadar varlığını sürdürdü. Batıda kurulan Partiya daha uzun ömürlü olmuş güney-batı Türkistan'da hakimiyetlerini M.S. III. y.y.ıla kadar sürdürmüşlerdir. M.Ö. 329-M.Ö. 130 yılları Türkistan'da Grek kültürünün etkin olduğu bir dönemdir (44). Bu dönem Orta Asya'nın batıdaki antik coğrafyacıların anlayışını sergilemesi bakımından Ptolemaios'un haritası güzel bir örnek teşkil etmektedir. (Bkz. Hrt. 3).

Greko-Baktriya dönemi bölgedeki yerleşme yerleri kazılarla tespit edilmiştir: Tirmiz, Key-Kubad-Şah 1949, Kukhu Kale 153-54, Hayrabad-Tepe, Dalverzi-Tepe, Ceyhun Kıyısında Ay-Hanım bazı merkezlerdir (45).

SONUÇ

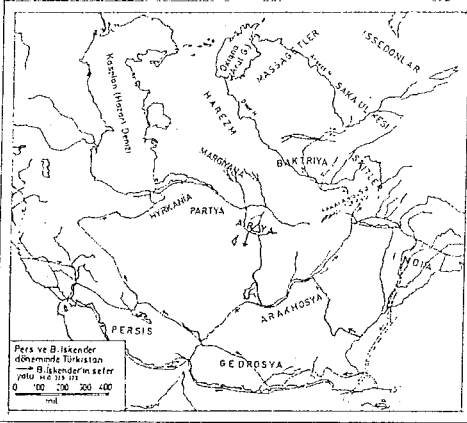
Tarihöncesi ve tarihin ilk dönemlerinden itibaren Türkistan'da ortak bir kültürün varlığı anlaşılıyor. İskitler (Saka, Massaget) ve Hunların yakınlığı, Avesta'daki Tur ya da Tura kavmi ile Şeyhname'deki Tur ya da Turan kavmi devamlılığı, B. İskender'in bölgedeki Türklerle verdiği Türkmen ve Çiğil adları dikkat çekici unsurlardır. Anladığımız göre, Orta Asya'daki Türkler ya da Proto-Türkler çok geniş bir alana yayıldıkları için her komşu millet onlara kendilerince bir ad vermiştir. Bu ayrı adlar da zamanla tarihçiler tarafından ayrı milletler gibi ele alınmıştır. Günümüzde de Türkistan'da yaşayan Türk Devletleri buna benzer bir görüşle ayrı milletler gibi uzun süre anılmışlardır (Kazak, Özbek, Türkmen, Kırgız... vs.).

42) K.M. a.g.e., C.III, s. 415.

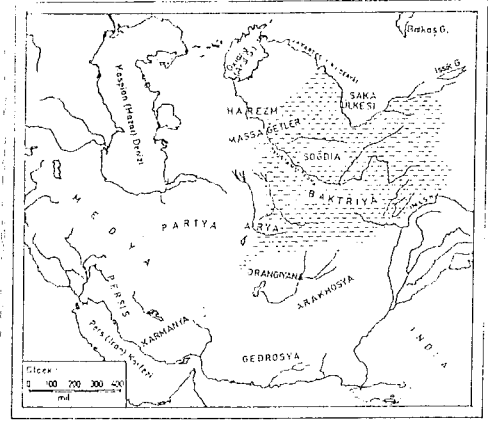
43) K.M. a.g.e., C.I, s. 393-394.

44) FRYE, a.g.e., s. 173-195.

45) BELENITSKY, a.g.e., s. 58-75.

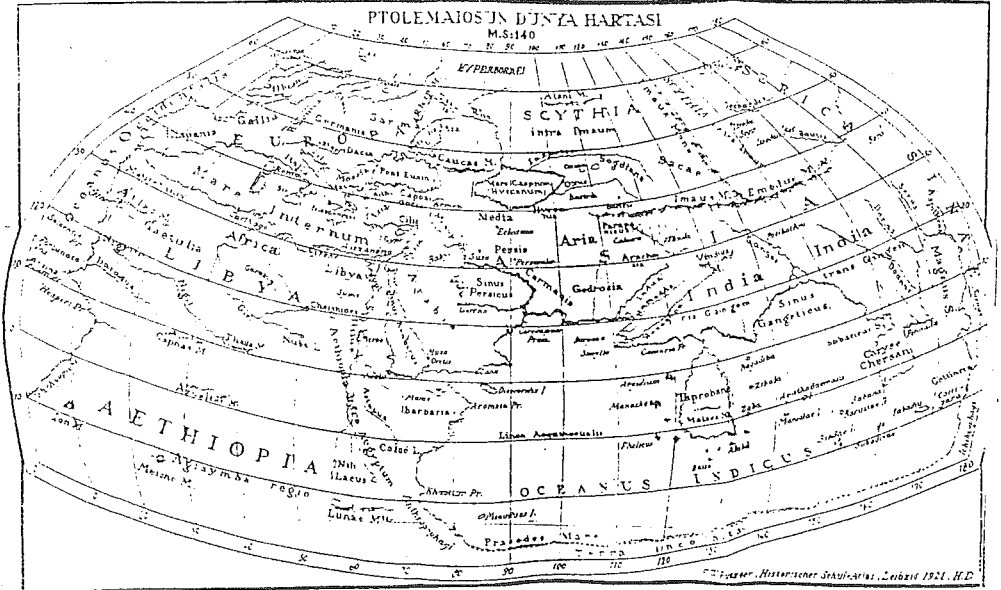

Harita 1. Pers ve Büyük İskender Dönemi Türlkistan.

Harita 2. İskender Sonrasında Orta Asya [Türkistan]'daki Greko-Baktriyaliler.

LEVHA - II

Harita 3. Ptolemaios'un Dünya Haritası.